

PİRİŞTİNE VE YAKOVA'DAKİ DİN GÖREVLİLERİNİN SOSYAL VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Arzu TERZİ*

ABSTRACT

SOCIO-ECONOMIC CHARACTERISTICS OF THE RELIGIONAL STAFF OF PİRİŞTINA AND YAKOVA

In this paper, according to the temettuat records of Piriştina and Yakova (Cakova), which are the prominent cities of Kosova, socio-economic conditions of religious staff who lived, in the middle of the 19 th centuries, on both cities, has been revealed.

First of all, the religious staff has been classified to their habitats, and it has been made a research on the mosques of the Muslim religious staff who they work for and, whether or not have they been any other jobs doing, at the same period of time.

According to my research, it is obvious that, some of the religious staff not only has been served on the education but also they have done, other works like, craftsman or artist.

Also, at this work, fees and other incomes of religious staff, has been clearly revealed. According to these information, I have reached to a conclusion that the fees of religious staff has been not enough to ensure a honorable life, because of that they have been enforced to do additional jobs to be alive.

It is clear that, the agriculture has been played a vital role in their life. Religious staff who had families, has been usually excepted to the collection of the "raiyet rüsumu" and extraordinary taxes, like the previos times have been done.

However this research is showed that they had to pay the religious taxes. Consequently, in this research, it has been stated that how the religious staff who lived in both Piriştina and Yakova, had a life conditions and standart.

Key Words: Religious staff, fees, merchandise, shop, agriculture, tax, craftsman, primary income distribution

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Tanzimat döneminin önemli yeniliklerden biri vergi alanında yapılan değişikliktir. Çeşitli adlarla anılmakta olan örfî vergiler tek bir vergiye çevrilirken, buna esas olmak üzere mükelleflerin gelirlerinin tespiti için temettuat, yani kazanç, sayımlarının yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak 1839'da sayıma teşebbüs edilmişse de tamamlanamamış, 1844-45'de ülke topraklarının büyük kısmını kapsayacak bir sayım gerçekleştirilmiştir. Bu sayım sadece iktisadî değil, sosyal bakımdan da bize geniş bilgiler vermektedir¹. Bu yazıda günümüzde Kosova'nın önemli şehirlerinden olan Piriştine ve Yakova (Cakova)'nın temettü defterlerine dayanılarak, XIX. yüzyıl ortalarında bu iki şehirdeki din görevlilerinin sosyo-ekonomik durumları incelenmeye çalışılacaktır. Bu şehirlerin seçilmesinin sebebi mahalle sayılarının eşit olması yanında gelişmelerinde de paralellik görülmesidir. Çalışmada Yakova ve Piriştine'nin sadece şehir merkezlerinin araştırma sahası olarak kullanıldığı ve yararlanılan ana kaynakların hane reislerine göre düzenlenmesinden dolayı, yapılan bütün tespitlerde hane reisi dışında kalan din görevlilerinin yer almadığı özellikle vurgulanmalıdır. Bununla beraber her iki şehrin hane reisi konumundaki din adamlarının sosyo-ekonomik durumları hakkında ulaşılan sonuçların, genel hakkında az-çok bir kanaat oluşturabileceği gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir.

Esas konuya geçilmeden çalışmada sıkça kullanılacak olan mahalle ve hane kavramları üzerinde kısaca durulmasında fayda vardır. Daha önceki asırlarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da mahalle, şehrin en küçük yönetim birimi olma vasfını sürdürmüştür. Diğer yandan halkın devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmede hane önemli bir değer ölçüsüdür². Bu dönemde hane ile birlikte mahalle de esas alınmış ve bilhassa XIX. yüzyılın

¹ Osmanlı Devletinde XIX. yüzyıl ortalarında vergiye esas olan hanelere göre yapılan arazi, emlak ve hayvanat sayımları sırasında tutulan Temettuat Defterleri, hane reislerinin isimleri, meslekleri, gelir kaynakları, gayr-ı menkulleri, arazileri, yetiştirdikleri ürünler, sahip oldukları hayvanlar, bir yıllık gelir miktarları ve devlete ödedikleri vergiler gibi çok önemli verilere sahiptirler. Osmanlı sosyal ve iktisat tarihinin önemli kaynaklarından olan Temettuat Defterlerinin özellikleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, LIX/ 225 (Ağustos 1995), Ankara 1995, s. 395-412.

² Osmanlı Devleti'nde hane deyiminin kullanımı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hane' Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, Sayı 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

ortalarına doğru şehirli halkın ödeyeceği vergilerin dağıtımında ve benzeri hizmetlerin görülmesinde mahalle birim olarak kabul edilmiştir. Osmanlı şehirlerinde genel olarak mahalleler genişledikçe camiye dönüştürülen birer mescidin etrafında şekillenmişlerdir. Hane sayısı ve ihtiyaç arttığı takdirde aynı mahallede bazen cami sayısı iki hatta üçe çıkmıştır. Dolayısıyla camiler mahallelerin belirleyici unsurlarıdır³. Kaynak olarak kullanılan temettuat defterleri de mahalleler esas alınarak tutulmuştur ve hane reisi din görevlilerinin isimlerinin yanına büyük bir çoğunlukla oturduğu mahallede bulunan camide görev yaptığı yazılmıştır. Eğer başka bir mahallenin camiinde görev yapıyorsa bu da çoğu zaman belirtilmiştir. Bundan dolayı çalışma içinde yapılan tespitlerde, mahallelere göre dağılım esas alınacaktır.

1844 temettü sayımlarına göre, Piriştine ve Yakova şehir merkezlerinde hane reisi durumundaki din görevlileri, imam, müezzin, hatip, papaz ve hahamdan meydana gelmektedir. İlmiye zümresine dâhil olan imam, müezzin, hatip gibi camilerde vazifeli din görevlileri, Osmanlı devlet sistemi içindeki tabiri ile askeriden sayılmışlardır. Ehl-i berat olmak reayayı askeriden ayıran en önemli özelliktir. Berat ile atanan imam, müezzin ve hatipler vazife süreleri müddetince raiyyet rüsûmu ve olağanüstü vergilerden muaf tutulmuşlardır⁴. Nitekim bu muafiyet incelenen dönemde de devam etmektedir.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar üst yöneticilere karşı mahallenin sorumlu yöneticisi imam, papaz veya hahamdır. Mahallelerdeki hıristiyan ve musevi cemaatlerin dini başkanı olan papaz ve hahamlar, patrikhane ve hahambaşının temsilcileridir⁵. Bu vazifeliler temettuat sayımları esnasında da görev almışlar ve kendi mahallelerindeki sayımlara nezaret etmişlerdir. İmamlar dinî görevleri yanında beldenin mülkî ve idarî âmiri olan **kadı**'nın, temsilciliğini üstlenen memurdur. Dolayısıyla imamlar cemaate namaz kıldırmanın yanı sıra mahalleyi

³ Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin katılımıyla kılınır. Mahalleli, cami veya mescidin devamlısı olduğu için Osmanlı arşiv belgelerinde de kimi zaman mahalle ahalisi cemaat olarak da anılmaktadır. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle' nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Otoman Studies*, IV, İstanbul 1984, s. 73.

⁴ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 52.

⁵ Ortaylı, İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK., yay., Ankara 2000, s. 107.

alâkadar eden bütün işlerle yakından ilgilidir. İmamlar muhtarlık örgütü oluşturuluncaya kadar (1833-36) tek başlarına, daha sonrasında muhtarlarla birlikte, halkın birbirleriyle olan küçük anlaşmazlıklarının çözümünden mahallenin temizlik ve düzenine kadar pek çok sorumluluğu bir arada taşımışlardır. Nitekim imamların güvenilir birer kişi olmalarından dolayı, mahalle muhtarlarına dahi kefil edildikleri, vergi dağıtımında ve mahalleyi ilgilendiren konularda yapılan görüşmelere muhtarların yanında iştirak ettikleri bilinmektedir⁶. Camilerde ezan ve sala okumak, kamet getirmek gibi dini görevleri bulunan müezzinlerse, aynı zamanda şehir örgütlenmesi içinde yukarıda belirtildiği üzere önemli görevler üstlenmiş olan mahalle imamlarının yardımcıları durumundadır⁷. Dinî hitabetin bir kolunu meydana getiren minber hatipliği, bütün Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devlet teşkilatında yer almış bir müessesedir⁸ ve Osmanlı döneminde hâkimiyet alâmeti olmak üzere cuma günü hutbede hükümdarın adını zikretmesi açısından toplum içinde hatibin fonksiyonu asırlar boyunca önem taşımıştır⁹. İmamlar, müezzinler ve hatiplerin vazife adı verilen maaşları, hizmet verdikleri mescid ve camilerin vakıflarından karşılanmıştır¹⁰.

Piriştine'deki Din Görevlileri

XIX. yüzyıl ortalarında Piriştine sancağının merkez kazası olan Piriştine, 12 mahalle ve 1146 haneden meydana gelmektedir. Bu tarihlerde şehir merkezinde 842 Müslüman, 298 Hıristiyan ve 6 Yahudi hane bulunmaktadır¹¹.

⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK., yay., Ankara 1991, s. 40. Mahallinde düzenlenmiş temettuât defterlerinin sonunda yer alan muhtarların mühürleri yanında muhakkak imamların da mühürleri bulunmaktadır. Gayr-ı müslim mahallelerinde ise imamlar yerine papaz, kocabaşı veya hahamların mühürlerini görmekteyiz.

⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 31, s. 491, 493.

⁸ Mustafa Uzun, "Hitabet", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 18, s. 161.

⁹ Bahaeddin Yediıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA yay., İstanbul 1994, s. 462.

¹⁰ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 4; Aynı yazar, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 22, s. 181; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 40; Mustafa Uzun, "Hitabet", s. 161; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", s. 493.

¹¹ Arzu Terzi, "Piriştine Şehrinde Meslekler", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003*, IRCICA yay. İstanbul 2006, s. 281-282.

Aynı tarihlerde Piriştine şehrinde imam, müezzin, hatip, papaz ve hahamdan oluşan toplam 26 hane reisi konumunda din görevlisi yaşamaktadır¹².

Tablo 1: Piriştine Şehrindeki Din Görevlileri

	MAHALLELER	HATİB	İMAM	MÜEZZİN	PAPAS	HAHAM
1	Cami-i Sagir	1	2			
2	Mehmed Bey		2	1		
3	Pirnazır					
4	Yarar Çeribaşı		1	1		
5	Hasan Bey		1			
6	Hasan Emin		2			
7	Cami-i Kebir		2	2		
8	Yusuf Çelebi		1			
9	Hatuniye		1			
10	Ramazaniye		1			
11	Alaaddin		2			
12	Yunus Efendi		1	1		
	Çeribaşı Varoş				1	
	HasanBey Varoş				1	
	Şehir ve civarı				1	1
	TOPLAM	1	16	5	3	1

Yukarıdaki tabloda Piriştine şehrindeki din görevlilerinin mahallelere göre dağılımı görülmektedir. Buna göre Piriştine şehir merkezindeki din adamlarının büyük çoğunluğunu imamlar oluşturmaktadır ve toplam 16 hane reisinin görevi imamlıktır. Bunlar içinde üç imam ayrıca başka bir vazife ile de görevlendirilmişti. Nitekim Cami-i Sagir'in imamı muallim-i sıbyanlık, Emir Alaaddin Camii'nin imamı aynı zamanda nüfus nazırlığı ve Yunus Efendi Camii'nin imamıysa yazıcılık görevlerini bir arada yürütmekteydi.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Temettuat Defterleri, nr. 15465.

Piriştine şehrine ait temettü defterinin incelenmesi neticesinde yapılan önemli tespitlerden biri, şehrin bütün mahallelerinin adlarını, birçok yerlerde olduğu gibi, buralardaki camilerden aldığıdır¹³. Adı geçen defterde imamların adları ve bir yıllık bütün gelirleri yazılırken, “*buldukları mahallenin imamıdır*” şeklinde bir açıklama yapılması veya kimi zaman başka bir mahalledeki caminin imamıysa, o caminin adının yazılması, şehirdeki camilerin büyük kısmının tespitini mümkün kılmaktadır. Buna göre Yarar Çeribaşı, Emir Alaaaddin, Cam-i Sagir¹⁴, Hasan Emin Ağa, Lab Ramazan Çavuş (Ramazaniye Camii), Yusuf Çelebi, Mehmed Bey, Yunus Efendi (Kadı Yunus, Lokaç), Cami-i Kebir (Fatih Sultan Mehmed) camilerinin imamları kendi mahallelerinde oturmaktaydılar. Hasan Bey Mahallesindeki Hasan Bey Camii'nin imamı Mustafa Efendi ise Cami-i Sagir Mahallesinde ikamet etmekteydi. Cami-i Kebir Mahallesinde oturan iki imamdan diğeriye, yine aynı mahallede bulunan Yaşar Paşa'nın bina eylediği Cami-i Cedid veya bilinen diğer adıyla Yaşar Paşa Camii'nin imamıydı. Biri tabloda Hasan Emin Mahallesinde gösterilen ikinci imam, diğeri Hasan Bey Mahallesinde kayıtlı imam olmak üzere toplam iki imam için “*üç dört adet İslam köyünün imamı*” olduklarına kullanılan temettü defterinde, işaret edilmiştir. Mehmed Bey Mahallesindeki diğer imamın isminin yanınaysa, “*İştımye cemaatinin imamı*” şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Piriştine şehri temettuat defterindeki bu bilgilerden hareketle bugün kaybolmuş ve ayakta olmayan Kadı Yunus (Lokaç), Hasan Bey, Hasan Emin Ağa, Mehmet Bey camilerinin defterlerin tutulduğu tarih olan 1844-45 yıllarında işlevlerini, adlarını verdikleri mahallelerde sürdürdükleri anlaşılıyor. Bugün halen ayakta olan Yarar Çeribaşı Camii'ninse, bazı eserlerde verilen tarihlerden çok daha önce inşa edildiği aşikârdır¹⁵.

¹³ *Temettuat Defteri*, nr. 15465.

¹⁴ Kanaatimizce bu cami, “Küçük Fatih” ya da “Çarşı” adlarıyla da anılan Sultan Murad camiidir.

¹⁵ M. İbrahimgil ve Neval Konuk Tarafından hazırlanan *Kosovada Osmanlı Mimari Eserleri* adlı kitapta bu caminin inşa tarihi, Kosova salnameleri kaynak gösterilmek suretiyle 1885'ten öncesi şeklinde belirtilmiştir. (I, TTK., yay., Ankara 2006, 502). Ancak Temettuat Defterindeki bu kayıtlardan Yarar Çeribaşı (Buzağı) Camisi'nin 1844 yılında kendi adıyla anılan mahallede faal olduğu tespit edilmekte ve bu bilgiden hareketle caminin yapılış tarihi 1844'den daha öncesine çekilebilmektedir.

Piriştine temettuat defteri, diğer şehirlere ait aynı tarihli defterlere göre daha tafsilatlı olanlarındandır. Zira bu defterdeki kayıtlarda, cami imam, müezzin ve hatiplerin büyük kısmının maaşlarını, camiler için vakfedilmiş olan gayr-ı menkullerden aldıkları açıkça belirtilmiştir. Mesela Cami-i sagirin imamı Abdullah Efendi'nin maaşı, caminin imamına meşrut olan iki adet vakıf terzi dükkânından karşılanmaktaydı ve toplam 80 kuruştur. Ramazaniye mahallesindeki Ramazan Çavuş Camii'ne vakfedilmiş iki bakkal dükkânının 300 kuruş olan kirasının 200 kuruşu caminin imamı Molla Mehmet'in, 100 kuruşuysa müezzininin maaşına karşılıktı. Yusuf Çelebi Camii'nin imamının maaşıyla, camiye vakfedilmiş yıllık hâsılatı 90 kuruş olan bir taş değirmeninden karşılanmaktaydı. Fatih, Yaşar Paşa, Mehmet Bey ve Yunus Efendi olmak üzere camilerin pek çoğu için bu örneklemeler artırılabilir.

Şehir merkezindeki hane reisi müezzinlerin sayısı sadece beştir. Bunların tamamı müezzinlik görevleri dışında başka işlerle de meşguldür. Nitekim Fatih Camii'nin iki müezzininden biri debbağ diğeri ise terzi kalfalığı yapmaktaydı. Yarar Çeribaşı Camii'nin müezzinise, ticaretle meşguldü. Mehmet Bey Camii'nin müezzini Feyzullah Efendi aynı zamanda talebeydi.

Piriştine'de hane reisi statüsünde bir hatip kayıtlıdır. Cami-i sagir mahallesinde oturan Hatip Mehmed Efendi, kayıtlara göre Ramazaniye Camii'nin hatibidir. Caminin hatipliğine vakfedilen 2 dükkândan ve aynı zamanda yaptığı muallim-ı sıbyanlık vazifesi karşılığı vakıf bir değirmenden geliri vardır.

Piriştine şehir merkezinde görevli üç papaz bulunmaktadır. Papazlardan biri Çeribaşı mahallesi yanındaki varoş mahallesinde, diğeri ise Hasan Bey mahallesi varoşunda sakin reyanın papazlarıdır. Üçüncü papaz Acı Gorgi içinse defterde "şehir ve civarında dağımık halde bulunan reyanın papazıdır" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Papazların toplam yıllık geliri 1.848 kuruştur. Şehirde sadece 6 haneden müteşekkil olan Yahudilerin din görevlisi olan Haham İshak, bu görevinin dışında çerçilikle de uğraşır ve yıllık toplam geliri 300 kuruştur. Haham ve papazlar müslüman din adamları gibi örfi ve olağanüstü vergilerden muaf tutulmuşlardır¹⁶.

¹⁶ Temettuat Defteri, nr. 15465.

Yakova'daki Din Görevlileri

Pirizren sancağına bağlı Yakova şehir merkezi 1844 tarihinde 12 mahalleden meydana gelmekteydi. Şehirde toplam 1472 müslüman hane ile El-hac Ömer ve Atik mahallelerinde sakin toplam 108 gayr-ı müslim hane ikamet etmekteydi. Buna göre şehrin toplam hane sayısı 1580'di¹⁷.

Yakova'da aynı tarihlerde imam, müezzın, hatip ve papazlardan oluşan 39 hane reisi din görevlisi bulunmaktaydı.

Tablo 2: Yakova Şehrindeki Din Görevlileri

	MAHALLELER	HATİB	İMAM	MÜEZZİN	PAPAZ
1	Çarşı			2	
2	Atik	2	1	3	1
3	Mahmud Paşa	1	1	1	
4	El-Hac Ömer	2	2	3	
5	Karisma				
6	Çeng	1		4	
7	El-Hac Yunus			1	
8	Kosar			1	
9	Baba Çirkin		1	3	
10	Karadağ		1	1	
11	İbrahim Çavuş		2	3	
12	Gül		1	1	
	TOPLAM	6	9	23	1

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1844 yılında Yakova şehir merkezinde hane reisi durumunda bulunan dokuz imam vardı. El-Hac Ömer, Atik, Mahmud Paşa, Baba Çirkin, Karadağ ve Gül mahallelerinde oturan imamlar, kendi mahallelerindeki camilerde görevlerini yürütmekteydiler. İbrahim çavuş mahallesinde sakin iki imamdandır, “mahalledeki camiin imamıdır” ibaresi yer alırken diğerinde “mahallede bulunan Sofa camiinin imamıdır” yazısı bulunmaktadır. Bu açıklamadan hareketle Yeni Cami ve Kerim Bey adlarıyla da bilinen Sofa Camii'nin İbrahim Çavuş mahallesinde

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Temettuat Defterleri, nr. 12772.

olduğu tespit edilmektedir¹⁸. İmamlardan sadece Mahmud Paşa Camii'nin imamı Hamza Efendi, imamlık görevi dışında başka bir vazife ile de meşguldü ve sıbyan mektebi muallimliği yapmaktaydı.

Yakova'da toplam 23 hane reisi statüsünde müezzin bulunmaktaydı. Atik, Hacı Ömer, Gül, Mahmud Paşa ve Kosar Camilerinin müezzinleri bu adlarla anılan kendi mahallelerinde sakindi. Çeng mahallesindeki dört müezzine gelince: Bunlardan Hacı Fethullah Efendi'nin bu mahallede bulunan Halil Efendi Camii'nin müezzini olduğu tespit edilmektedir¹⁹. Çeng mahallesindeki diğer müezzinlerden biri Hacı Fethi Camii'nde, diğeri ise El-Hac Yunus mahallesindeki camide görev yapmaktaydı. Yakova'daki 23 müezzinden yedisi müezzinlik vazifelerinin yanı sıra başka bir meslek dalında da çalışmaktaydılar. Nitekim dört müezzin ticaretle meşgul olmaktaydı. Geri kalanlarıysa terzi, nalbant ve berber esnafındandı.

Yakova'da hane reisi durumunda altı hatip bulunmaktaydı. Bunlardan Atik mahallesinde oturan 61 hane numaralı Feyzullah Efendi, Çarşı mahallesindeki camide, Mahmud Paşa mahallesinde sakin Molla Yusuf ise El-Hac Yunus mahallesindeki camide hatiplik görevlerini icra etmekteydiler. Diğerleriye oturdukları mahallelerdeki camilerde görevliydi. Biri tüccar diğeri kazzaz olmak üzere iki hatip, dinî görevleri dışında hayatlarını ticaret ve esnaflıkla kazanıyorlardı²⁰.

Burada resmî din görevlisi olmasalar da din adamı sıfatını taşımaları açısından Yakova'ya ait temettuat defterinde kayıtlı iki şeyh hakkındaki bilgilere de yer verilecektir. Şeyhlerden biri Mahmud Paşa mahallesinde 111 numaralı hanede oturan Şeyh Abdurrahman zade Şeyh Numan Efendi'dir. Bu mahallede bulunan Halveti dergâh-ı şerifinin post-nişin şeyhidir. Diğeriyse İbrahim Çavuş mahallesinde 49 numaralı hanede sakin olan Şeyh Abdülfettah oğlu Şeyh Şemseddin Efendi'dir. İbrahim Çavuş mahallesinde bulunan Sad-ı

¹⁸ Dolayısıyla *Kosovada Osmanlı Mimari Eserleri* adlı çalışmada XIX. yüzyıl şeklinde genel bir inşaa tarihi belirtilen (bkz. I, s. 33) Sofa Camisi'nin 1844'te mevcudiyeti, yapımının en azından 1844 öncesinde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda yukarıda da işaret edildiği üzere bulunduğu mahallenin o tarihlerdeki adı da belirlenmektedir.

¹⁹ Aynı şekilde Halil Efendi Camii'nin XIX. yüzyıl olarak genel bir tarihle belirtilen (bkz. *Kosovada Osmanlı Mimari Eserleri I*, s. 63) yapım tarihini 1844'ten önceleri şeklinde değiştirebilir ve caminin bu dönemde bulunduğu mahallenin adının Ceng olduğunu da ifade edebiliriz.

²⁰ *Temettuat Defteri*, nr. 12772.

Tarik dergâh-ı şerifinin post nişin şeyhidir. Her iki dergâha da merbut herhangi bir evkafın olmadığı defterde kayıtlıdır. Şeyhlerin 715'i tarımdan 130'u da kira gelirlerinden olmak üzere toplam 845 kuruşluk senelik gelirleri mevcuttur.

Yakova şehir merkezinde El-hac Ömer ve Atik Mahallelerinde ikamet eden toplam 108 hane gayr-ı müslim, temettuat defterinde Latin olarak belirtilmiştir. Şehirdeki bu gayr-ı müslim nüfusa hizmet veren din görevlisi olarak sadece bir papaz bulunmaktadır. Atik Mahalesinde yaşayan Papaz Paranto aslen Nemçe (Avusturya) devleti tebaasından olup Çinova köyündendir ve Atik mahallesinde bulunan Manastırda “**misafireten oturduğu**” kayıtlıdır. Dolayısıyla manastırın sahip olduğu arazi ve emlakı kullanan bu şahsın, toplam 1.070 kuruş senelik geliri bulunmaktadır²¹.

Din Görevlilerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarının Değerlendirilmesi

Bu kısımda iki şehirdeki hane reisi müslüman din görevlilerinin sosyo-ekonomik durumları hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır²².

Kullanılan kaynaktaki verilerden hareketle Piriştine'deki din görevlilerinin dinî vazifelerinin dışında, tarım ve hayvancılıkla da uğraşmakta olduklarını belirtmek mümkündür. Zira istisnasız hemen hepsi bir miktar bağa sahiptir. Büyük bir çoğunluğunun ise kiraya vererek işlettikleri çiftlik gelirlerinden hisseleriyle, çayır ve sebze bahçeleri vardır. Eldeki veriler sahip oldukları hayvanların cinsleri hakkında da bilgi vermektedir. Bunlar koyun, keçi, sağman inek, sağman manda, tosun, buzağı, karasığır tosunu, karasığır danası, kısarak, tay, çift öküzü olarak sıralanabilir. Dört din görevlisiyse arıcılıkla uğraşmaktadır. Şehirdeki din görevlilerinin çoğunluğu aynı zamanda gayr-ı menkul sahibidir. Nitekim hane reisi din adamlarının toplam 18 dükkânı vardır. Karhane, kiremithane ve değirmense, sahip olunan diğer gayr-ı menkuller arasındadır²³.

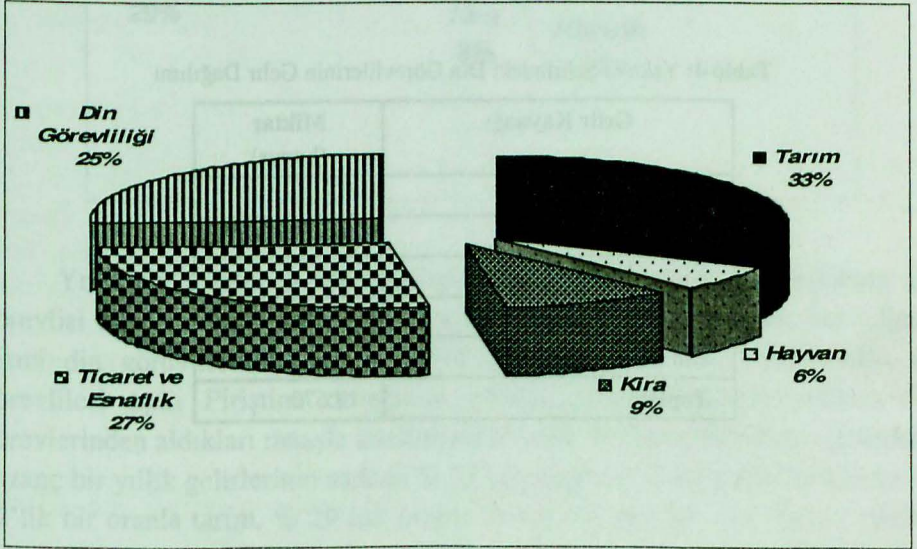
²¹ *Temettuat Defteri*, nr. 12772.

²² Piriştine ve Yakova'da gayr-ı müslim nüfus müslümanlara göre oldukça azdır ve hane reisi gayr-ı müslim din görevlilerinin toplam sayısı sadece beş kişidir. Dört papaz ve bir hahamdan oluşan bu din görevlilerinin gelir durumları her iki şehre ait sosyal dağılımın incelendiği kısımda verilmiştir. İncelenen bu şehirlerde çoğunluğu müslümanlar teşkil ettiğinden, ağırlık da onlara ait olacaktır. Dolayısıyla bu kısımda çoğunlukta olan müslüman din görevlilerin sosyal ve iktisadî durumlarının genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

²³ *Temettuat Defteri*, nr. 15465.

Tablo 3: Piriştine Şehrindeki Din Görevlilerinin Gelir Dağılımı

Gelir Kaynağı	Miktar (kuruş)
Tarım	5.426
Hayvan	1.101
Kira	1.583
Ticaret ve Esnaflık	4.581
Din Görevliliği	4.329
Toplam	17.020

Grafik 1: Din Görevlilerinin Gelir Dağılım Yüzdeleri

Piriştine'deki hane reisi müslüman din görevlilerinin genel olarak gelir kaynakları, görevleri karşılığı aldıkları maaş, tarım, ticaret ve esnaflık, kira ve hayvancılıktan sağlanan gelirler olarak beş kısma ayrılır. Din görevlilerinin bir yıllık toplam gelirleri tabloda da görüldüğü üzere 17.020 kuruştur. Bu miktarın ancak % 25'lik kısmı din görevliliği karşısında aldıkları maaşlardır. Geri kalan

kısımının % 33'ü tarımdan, % 27'si ticaret ve esnaflıktan sağlanmaktadır. Kira ve hayvancılık ise daha alt sıralarda yer alır²⁴.

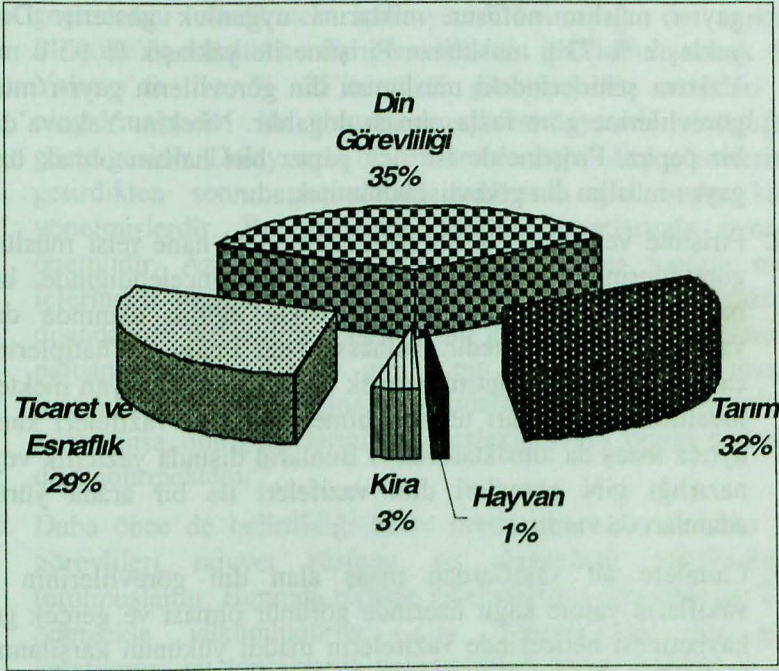
Yakova şehrine gelince: Burada yaşayan din görevlilerinin de tıpkı Piriştine'de olduğu gibi dinî vazifelerinin yanında, tarımla uğraştıkları görülmektedir. Ancak, Piriştine'deki din görevlileri sahip oldukları çiftlikleri kiraya verirlerken, Yakova'daki din görevlilerinin tarlaları bizzat kendileri veya yakınları tarafından işlenmiştir. Dolayısıyla Yakova'da bu faaliyetlerine karşı din görevlileri devlete öşür vergisi verir. Yetiştirdikleri ürünlerinse öncelik sırasına göre mısır, buğday ve arpa olduğunu belirtebiliriz. Yakova'da on din görevlisi, on iki adet dükkâna sahiptir ve başka gayr-ı menkulleri bulunmamaktadır. Beslenen hayvan türleriye bargir, sağman inek, sağman manda, dişi ve erkek buzağı, malak ve kısrak olarak sıralanır²⁵.

Tablo 4: Yakova Şehrindeki Din Görevlilerinin Gelir Dağılımı

Gelir Kaynağı	Miktar (kuruş)
Tarım	5.615
Hayvan	200
Kira	615
Ticaret ve Esnaflık	5.060
Din Görevliliği	6.180
Toplam	17.670

²⁴ Temettuat Defteri, nr. 15465.

²⁵ Temettuat Defteri, nr. 12772.

Grafik 2: Din Görevlilerinin Gelir Dağılım Yüzdeleri

Yukarıdaki tabloda görülebileceği üzere Yakova'daki müslüman din görevlisi hane reislerinin bir yıllık toplam geliri 17.670 kuruştur. Bu miktara resmî din görevlisi olmayan iki şeyh ilave edilmemiştir. Yakova'daki din görevlileri tıpkı Piriştine örneğinde olduğu gibi geçimlerini sadece dinî görevlerinden aldıkları maaşla sürdürmemektedir. Bu görevlerinden sağladıkları kazanç bir yıllık gelirlerinin sadece % 35'ini oluşturur. Geri kalan kısmınıysa % 32'lik bir oranla tarım, % 29'luk oranla ticaret ve esnaflık alır. Gayr-ı menkul kira gelirleri bu şehirde % 3 ve hayvan % 1 gibi bir oranla Piriştine'den düşüktür²⁶. Zira Piriştine'de bu oranlar % 9 ve % 6'dır.

Sonuç

Buraya kadar yapılan incelemelerin neticeleri, bazı tespitlerde bulunmamızı sağlamaktadır. Şöyle ki:

²⁶ Temettuat Defteri, nr. 12772.

1. İki şehirdeki din görevlilerinin sayıları şehirlerdeki müslüman ve gayr-ı müslim nüfusun miktarına uygunluk gösterir. Dolayısıyla yaklaşık % 73'ü müslüman Piriştine ile yaklaşık % 93'ü müslüman Yakova şehirlerindeki müslüman din görevlilerin gayr-ı müslim din görevlilerine göre fazla olması doğaldır. Nitekim Yakova'da sadece bir papaz, Piriştine'de ise üçü papaz biri haham olmak üzere dört gayr-ı müslim din görevlisi bulunmaktadır.
2. Piriştine ve Yakova şehir merkezlerindeki hane reisi müslüman din görevlilerinin sosyo-ekonomik durumları incelendiğinde, bunlardan bazılarının dinî görevleri ile birlikte eğitim alanında da vazife yaptıkları görülmektedir. Bilhassa bazı imam ve hatiplerin hemen camilerin yanında eğitim vermek üzere kurulan sıbyan mekteplerinde muallimlik yaptıkları tespit edilmektedir. Bu vazifeleri karşılığında ayrıca maaş da almaktadırlar²⁷. Bunların dışında yazıcılık veya nüfus nazırlığı gibi görevleri dini vazifeleri ile bir arada yürüten din adamları da vardır.
3. Camilere ait vakıflardan maaş alan din görevlilerinin zamanla vakıfların yalnız kağıt üzerinde görünür olması ve gerçek gelirlerini kaybetmesi neticesinde vazifelerin maddi yükünün karşılanması için başka kaynaklar aranmaya başlandığı ve giderek merkezi idarenin maaş tahsisi zaruretinin hasıl olduğu genel görüşüne²⁸ rağmen, 1844 tarihinde Piriştine'deki din görevlilerinin maaşlarının buradaki camilerin vakıflarından karşılandığı saptanmıştır²⁹. Bu durum aynı zamanda Piriştine'de camilerin tamamının vakıf teşkilatı bünyesinde kurulduğunu göstermektedir.

²⁷ 1844'te rastladığımız bu uygulamanın benzerine 1869'da çıkarılan Maarif nizamnâmesinde de karşılaşılmaktadır. Buna göre köylerde dinî eğitimin sağlanması için cami ve mescidlerin yanında birer mektep açılması söz konusu olmuş ve ilk tahsilin mahalli cemaatin ianesine tevdi edilmesine karar verilmiştir. Ahalinin mektep hocası ve cami imamına ayrı ayrı yardımcı bulunmasını önlemek için bu iki hizmetin birlikte yürütülmesinin uygun olacağı ve dolayısıyla buralarda hizmet verecek imamların çoğu zaman eğitim işlerini de üstlenmeleri düşünülmüştür (Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", s. 183). Ancak görüldüğü üzere bu dönemde imamlar bu iki farklı görevlerine karşılık, tek maaş alacaklardır.

²⁸ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 181; aynı yazar, *Osmanlı Döneminde İmamlar*, s. 4.

²⁹ Aynı dönemde Batı Anadolu'da Ödemiş kasabasında da din görevlilerinin vakıflardan maaş aldıkları tespit edilebilmektedir. Bkz. Tefik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, Cilt 41, Sayı 1-4, İstanbul 1984, s. 310.

4. Bununla birlikte din görevlilerinin incelenen dönemde maaşlarının geçimlerini sürdürmek için yeterli olmadığı da açıktır. Zira Piriştine'de müslüman din görevlilerinin gelirlerinin ancak % 25'ini, Yakova'da ise % 35'ini dinî görevlerinden aldıkları maaşlar oluşturmaktadır. Bu durum maaşlarının yeterli olmadığına bir göstergesidir. Dolayısıyla hemen hemen hepsi dinî görevlerini yerine getirdikten sonra, geçimlerini sağlamak için başka kazançlara yönelmişlerdir. Bu bağlamda tarımın hayatlarında oynadığı rol önemlidir. Az veya çok hepsinin bir miktar toprağı mevcuttur. İçlerinden bazıları alım-satım işleriyle meşgul olmuşlardır. Bunun dışında her iki şehirde yaşayan din görevlilerinden bazılarının terzi, nalbant, berber, kazzaz gibi birer meslek sahibi olması dikkat çekicidir. Bu durum hane reisi imam, müezzin ve hatiplerden bir kısmınınsa, dini görevlerini asıl mesleklerine ek olarak üstlendiklerini düşündürmektedir³⁰.
5. Daha önce de belirtildiği üzere imam, müezzin ve hatip gibi dini görevlileri raiyyet rüsûmu ve olağanüstü vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bununla birlikte incelediğimiz dönemde şer'î vergileri ödemekle yükümlüdürler. Zira Yakova'daki din görevlileri kendilerine ait topraklarda yetiştirdikleri mısır, buğday ve arpa için devlete öşür vergisi ödemektedir³¹.

Netice itibariyle bu çalışmada Yakova ve Piriştine şehir merkezlerinde yaşayan hane reisi din görevlilerinin hayat standartlarının tespitine çalışılmıştır. Kuşkusuz XIX. yüzyıl ortalarında dinî görevlilerin sosyal ve ekonomik özellikleri hakkında Osmanlı Devletinin farklı bölgelerindeki şehirler üzerinde yapılacak bu tür münferid çalışmalar, burada ortaya konulan tespitleri geliştirecek ve mukayeseler yapılmasını sağlayacaktır.

³⁰ Nitekim bu duruma aynı kaynaklara dayanarak yapılmış bir başka çalışmadan da örnek verilebilir. Mesela 1844'de Muğla'da Bali Hoca mahallesindeki hamam Kiramüddin mahallesi imamı Ömer tarafından işletilmiştir. Bkz. Volkan Levent Akgünlü, *Temettü Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 87.

³¹ Nitekim önceki asırlarda da raiyet rüsûmu ve olağanüstü vergilere karşılık şer'î vergilerin, çok nadir durumlarda muaf tutulduğu belirtilmektedir. Bkz. Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 52.

ÖZET

İRİŞTİNE VE YAKOVA'DAKİ DİN GÖREVLİLERİNİN SOSYAL VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Bu yazıda günümüzde Kosova'nın önemli şehirlerinden olan Piriştine ve Yakova (Çakova)'nın Temettuat defterlerine dayanılarak, XIX. yüzyıl ortalarında bu iki şehirdeki din görevlilerinin sosyo-ekonomik durumları incelenmiştir. Öncelikle her iki şehirde bulunan müslim ve gayr-ı müslim dinî görevlilerin mahallere göre dağılımları yapılmış ve müslüman görevlilerin vazife yaptıkları camiler ve bu vazifelerinin dışında başka bir meslekle uğraşıp, uğraşmadıkları konusunda bir araştırmaya gidilmiştir. Bir kısmının eğitim alanında görev alırken, az da olsa bir kısmının esnaf ve sanatkârlıkla uğraşması, dini görevlerini asıl mesleklerine ek olarak üstlendiklerini düşündürmüştür. Çalışmada din görevlilerinin aldıkları maaşlar ve diğer gelir kaynakları da tespit edilmiştir. Bu sayede aldıkları maaşların geçimleri için yeterli olmadığı ve hemen hemen hepsinin dinî görevlerini yerine getirdikten sonra, geçimlerini sağlamak için başka kazançlara yöneldikleri tespitine ulaşılmıştır. Bu bağlamda tarımın hayatlarında oynadığı rol önemlidir. Hane reisi din görevlilerinin önceki dönemlerde olduğu gibi raiyyet rûsûmu ve olağanüstü vergilerden muaf tutuldukları, bununla birlikte şer'î vergileri ödemekle yükümlü oldukları çalışmada ulaşılan sonuçlardan bir tanesidir. Neticede Piriştine ve Yakova'daki din görevlilerinin incelenen dönemdeki hayat standartlarının tespitine yönelik bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din görevlileri, gelir dağılımı, maaş, ticaret, esnaf ve sanatkârlık, tarım, vergi.